

Juhász Antal: A Duna–Tisza közti migráció és hatása a népi műveltségre

**A szegedi Móra Ferenc
Múzeum kiadása
2005, 404 oldal**

Juhász Antal szegedi néprajzkutató több mint négy évtizedes szakirodalmi munkássága témagyakorosság tekintetében nagyjából két szakaszra tagolható. Az 1960-as, 1970-es években Juhász Antal számára a népi építészet kutatása jelentette a domináns témát. Az 1980-as évektől tudományos tevékenységében a migrációkutatás került előtérbe. Ennek az érdeklődésnek és tudományos törekvésnek látványos eredménye a most ismertetendő 400 oldalas könyv. A két téma nem határolódott el élesen, mivel összekötötte a tanya. A népi építészet tanyák sokaságának arculatán keresztül került a dél-alföldi etnográfus elé, ugyanakkor a Duna–Tisza közti tanyatörténet elválaszthatatlan a homokhátsági puszták népesedéstörténetétől, a táj XIX–XX. századi migrációjának legjellemzőbb formájától.

Manapság, a XXI. század elején a migráció divatos szónak számít. Nemcsak történészek használják, mint hajdanán, hanem újságírók, politikusok, közigazdászok is gyakran beszélnek az ezredforduló körüli évek országokon, földrészekon átívelő, beláthatatlan távlatú migrációjáról. A Kárpát-medence és azon belül az Alföld múltjával foglalkozó történészek, néprajzkutatók általában nem így, nem ilyen nagy távlatokra vonatkoztatva használják a migráció kifejezést, hanem a török hódítással, illetve a török uralom végével összefüggő Kárpát-medencebeli népességi átrendeződést, népmozgást, újranépesedést értik alatta. Ez a szűken értelmezett migráció is kétféle. Vonatkozik egyrészt a XVIII. század hallatlanul nagy jelentőségű, új falvak és új mezővárosok sokaságát megteremtő népmozgásaira. Vonatkozik másrészt a XIX. század második és a XX. század első felének több ezer új tanya létrehozásával megvalósult pusztanépesítő folyamataira is.

A kétféle magyarországi migrációnak más a kutatási módszere. A XVIII. századi migráció kizárólag különleges történeti források segítségével kutatható. Efféle források azonban gyéren léteznek. Következésképp keserves, néha reménytelen feladatok sorát kell megoldani az elszánt kutatóknak. A tanyásodó puszták XIX–XX. századi népesedéstörténete általában bővebb forrásanyag és esetenként a népi emlékezet alapján is kutatható, ámbar a kutató munkája ebben az esetben sem egyszerű.

Juhász Antal, mivel műve a XIX–XX. századi pusztai népesedéstörténettel foglalkozik, munkája során élt azokkal a módszertani lehetőségekkel, amelyek a vizsgált időszak és téma kutatása során számba jöhettek. Tanulmányozta mindazokat a kéziratos és nyomtatott történeti forrásokat, amelyek adatokat szolgáltathattak a Duna–Tisza közti puszták tanyásodásáról, benépesüléséről. Különösen nagy figyelmet szentelt a régi katonai és kataszteri térképek elemzésének. Az egyházi anyakönyvek sokezer bejegyzését tekintette át. Hasznosította az országos statisztikák, különösen a népszámlálási kiadványok adatait. Sok időt szentelt az egyházi schematismusok, különösen a kalocsai és a váci egyházmegye

schematismusainak tanulmányozására. Élt azzal a lehetőséggel, hogy bizonyos puszták benépesedése nem túl régen történt és ezért még sok pusztai családban fel tudták idézni a hajdani letelepedés emlékét. A szerző néprajzi módszerrel sok családtörténeti interjút készített, amelyet kiválóan hasznosított műve megírása során.

A könyv legnagyobb részét, mintegy 260 oldalt a kutatott 21 pusztá népesedéstörténetének azonos szempontú, egyenkénti bemutatása teszi ki. Nagyrészt tudománytörténeti okok döntötték el, hogy melyik pusztá került be a bemutatott puszták sorába. A szegedi táj pusztái, Öttömös kivételével kimaradtak, mert a szerző más tanulmányban, elsősorban A szegedi táj tanyái című könyvben írt róluk. Kecskemét pusztáit csak a tárgyalt puszták sorsában osztozó Bugac és Felső-Pusztaszer képviseli. A halasi határ pusztái ugyancsak kimaradtak, mivel a szerző a halasi monográfiában részletesen foglalkozott velük.

Juhász Antal a kötetben szereplő pusztákat a tulajdonlási viszonyuk alapján csoportosította. Ezt az osztályozási szempontot az a körülmény indokolta, hogy a tulajdonlási viszonyoktól függött a pusztai földek kiosztásának módja. A magánföldesúri pusztákat legtöbbször bankok parcellázták és árusították. A kismezővárosi kiskun és jász pusztákból redempciós jogok alapján részesültek a tanyaépítő új birtokosok. Kecskemét határában, Szegedhez hasonlóan, a pusztaszeresek során dominált a bérlet.

A könyv a következő puszták tanyasodásának és népesedéstörténetének legfontosabb adatait, sajátosságait közli:

Magánföldesúri tulajdonú, uradalmi puszták: Tázlár, Bócsa, Páhi, Csengőd, Kaskantyú, Pusztá-Péteri, Alsó-Péteri, Szentimre, Kömpöc, Öttömös.

Jászkunszági mezővárosok és falvak közbirtokossági pusztái: Szentlászló, Pálos, Csólyos, Szank és Móricgát, Orgovány, Szabad-Jakabszállás, Mérges.

Kecskemét város pusztái: Bugac és Monostor, Felső-Pusztaszer.

Könyve utolsó negyedében a szerző arra vállalkozott, hogy összefoglalóan bemutasson egy-egy témát a vizsgált terület egészére vonatkoztatva. A kiválasztott témák a magyar néprajz és népesedéstörténet sarkalatos kérdéseit sorakoztatják föl: Mely helységek számítottak népesség-kibocsátó helynek? Milyen társadalmi rétegek indultak el homokot hódítani? A pusztai népesség önállósodásában, önszerveződésében milyen szerep jutott az egyházaknak? Hogyan formálódott, milyenné vált a pusztai tanyaközségek kultúrája? Mi lett a kulturális hozadékok sorsa? Hogyan zajlott le a kulturális kölcsönhatás a messziről jött tanyai szomszédok között? Hogyan formálódtak ki az új pusztai identitások?

Az eddigi néprajzi irodalomban sok szó esett arról, hogy a Duna–Tisza közti puszták tanyáinak és népességének szaporításában a Nagy Víz után északra induló szegedieknek és az évtizedeken át délnyugatra tartó jászságiaknak jutott a vezérszerep. Maga Juhász Antal is írt erről a kérdéskörrel tanulmányokat. Most jelentősen bővítette és árnyalta a kibocsátó helyek körét. Rámutatott arra, hogy Szeged és a Jászság mellett a homokhátsági puszták tanyáinak létrehozásában, illetve az addig lakatlan területek benépesítésében nagy szerep jutott a táj mezővárosainak és nagyobb falvainak is, így: Kecskemétnek, Fél-egyházának, Majsának, Dorozsmának, Halasnak, Kunszentmiklósnak, Fülöpszállásnak, Szabadszállásnak, Csongrádnak, Kiskőrösnek, Vadkertnek.

Korábban Erdei Ferenc nyomán az a nézet vert gyökeret a néprajzban és a szociográfiában, hogy a homokhódító pionírok szinte kizárólag a táj földnélküli szegényei közül kerültek ki. Juhász Antal példákkal bizonyította, hogy a földnélküli szegénység mellett a kö-

zép- és kisparasztok is részt vettek a homokvilág meghódításában. Aktivitásukat a nagyobb föld, a nagyobb gazdaság reménye serkentette. A puszták átalakításában, termőterületé formálásában jutott szerep a több száz holdas nagygazdaságoknak, az ún. úri birtokoknak is. Ezzel kiegészítette és módosította a homokpuszták társadalmának Erdei Ferenc „Futóhomok” című szociográfiai művében megrajzolt színeképét.

A Duna–Tisza közti pusztákon jobbra katolikus magyarok telepedtek meg. Ez érthető, hiszen a szegediek és a jászágiak, mint a legnagyobb létszámú „hódítók”, katolikusok voltak. Másrészt a katolikusok társadalmát akkortájt jóval magasabb népszaporulat jellemezte, mint a protestánsokét. Elsősorban a katolikusok körében keletkezett az a népfelleg, amelynek új élettér kellett. A most bemutatandó új könyv olyan puszták népesedéstörténetét is tartalmazza, amelyekre a környék protestáns közösségei bocsátottak ki tanyai települőket. Így például a református Kunszentmiklós, valamint az evangélikus Vadkert és Kiskőrös. Utóbbi két helység a nemzetiségi kép színezéséhez is hozzájárult. Vadkertről sváb, Kiskőrösről szlovák eredetű evangélikus családok is vállalkoztak arra, hogy a jobb megélhetés reményében a környező pusztákra telepedjenek.

Az egyházaknak nagy szerepük volt a tanyai népesség önszerveződő törekvéseinek kibontakozásában, egy-egy tanyás pusztá önállóságának megteremtésében. A tanyákon lakó népnek szüksége volt út menti keresztekre, haranglábakra, temetőkre, iskolai miséző helyekre, kápolnákra, templomokra. Ezeket a szakrális helyeket a tanyai lakosok legtöbbször maguk teremtették meg óriási szervezőmunka, széleskörű összefogás árán. Az egyházak ezeket a törekvéseket általában támogatták, mivel híveik sorsáról, illetve saját befolyási területük kiterjesztéséről volt szó. A tanyai nép egyházi önszerveződése az önálló egyházközség megteremtésével érte el a csúcst, ami együtt járt a helyi pusztai identitástudat kialakulásával és a közigazgatási önállóság egyre intenzívebb óhajlásával, szorgalmazásával, követelésével. A XX. századi magyar alföldi tanyakutatás kevés energiát szentelt a tanyai népesség egyházi önszerveződésének feltárására. Szerencsére, Juhász Antal most igyekezett csökkenteni az e téren mutatkozó elmaradást.

A könyv szerzője megkísérli a válaszadást arra a nehéz kérdésre, hogy milyenné formálódott a sokfelől jött pusztai nép kultúrája. Megpróbálja érzékeltetni, hogy milyen néprajzi sajátosságok jellemzik a tanyás puszták lakóinak mindennapjait. Alább megemlítünk néhányat ezek közül a sajátosságok közül.

– A Duna–Tisza közti puszták felé irányuló XIX–XX. századi migráció állandóan lakott *farmtanyák* tízezreit hozta létre. Ez a tanya másfajta települést jelentett, mint az időszakosan használt korábbi *tartozéktanya*.

– A pusztai farmtanyák egymással társadalmasultak és sok esetben *tanyaközségekbe*, eszmei községekbe szerveződtek. A tanyaközség olyan közigazgatási egység, amelynek lakossága tanyán él. Eredetileg nincs faluszerű központja. A templom, az iskola, a kocsmá, a községháza jelzi a terület természetes központját. Ez a különleges község a XIX. század utolsó harmadában jellemző sajátossággá vált a Duna–Tisza közén.

– A puszták tanyán élő népe nagy harcot vívott a homokkal. Sokat fáradozott a homok megkötésével. Ehhez az emberfeletti munkához különleges eszközöket fejlesztett ki. Ezek, pl. a *hegyhúzó* és a *fogashenger* manapság a táj múzeumainak féltett néprajzi tárgyai.

– A nép megélhetéséhez nagy mértékben hozzájárult a homokon kifejlesztett szőlő- és gyümölcsstermesztés.

– A tanyalakók életéhez hozzátartozott az önellátásra törekvés és a rendszeres piacozás.

– A tanyák építészeti arculata és a tanyai lakáskultúra képe a XX. század közepén viszonylag sok régies, archaikus vonást őrzött meg.

A tanyai kultúra jellemző vonásainak meghatározása fölöttébb nehéz és kockázatos vállalkozás a kutató számára, mert amiről azt hisszük, hogy jellegzetes pusztai, tanyai szokás vagy sajátosság, arról könnyen bebizonyosodhat, hogy csupán archaikum, valaha széles körben elterjedt konzervatív kultúra-elem. 50–80 évvel ezelőtt a néprajznak nagy lehetőségei lettek volna efféle kultúrafejlődési vizsgálatokra, de kutató elődeink elmulasztották a lehetőségeket. Más kérdések, más feladatok foglalkoztatták őket. Nagy dolog, hogy Juhász Antal most felvetette ezeket a nehezen megválaszolható kérdéseket. Ezzel remélhetőleg felhívja az új kutatási módszerekkel dolgozó jövő kutatónemzedékek figyelmét a leendő válaszadás szükségességére.

Bárth János

